

ЯК ДІТИ ЛЕЛЕК І ЖУРАВЛІВ

Спогади про Дмитра Кременя

На самому початку вісімдесятих я свідомо поставив категоричну крапку в кар'єрі залізничника й за порадою Бориса Йосиповича Слободянюка, редактора міськрайонної газети у мальовничому Вознесенську, що на Миколаївщині, тоді одного з небагатьох в Україні редакторів районного рівня, які були також членами Спілки письменників, вирішив піти на журналістські хліби. У мене за спиною залишався філологічний факультет Одеського державного університету з усіма його неймовірними принадами: морем, бібліотеками на Преображенській з колекцією книжок графів Воронцових та Пастера, де чи не півстоліття працював призвідник мого ризикованого рішення, український письменник Григорій Зленко, який насправді був також моїм хрещеним батьком у літературі. Та ще неймовірні книжки, може, зі столітнього (як казали, нібито тут приймав книжки в збіднілих за комуністів одеситів український історик Михайло Слабченко) підвального букіністичного на Дерибасівській та зі славного, з гігантськими вікнами «Будинку книги», а водночас з дев'ятьма університетськими професорами-філологами (тоді навіть у колег з Київського університету стільки не було...), особливою атмосферою крихітного дворика в старій частині міста з мудрими деревами та двома меморіальними дошками з іменами професорів, про яких я ніколи не чув, і де розміщувалася ще філологія Новоросійського університету, а на побачення сюди прибігав студент-відмінник Сергій Вітте... На жаль, я у свої студентські роки там був лише зрідка, бо вже відкривали скляний корпус на Французькому бульварі, куди ми добиралися п'ятим номером трамвая, а взимку в аудиторіях неймовірно мерзли (а я ще й кілька разів хворів на застуду).

Поки я зосереджено міркував над заманливою пропозицією уважного Бориса Йосиповича, замість нього редактором прийшов інший чоловік, але тепер уже він знайшов мене й узяв у штат. У редакції після Слободянюка, коли я став там працювати, мало що змінилося. До нас у Вознесенськ і далі традиційно приїздили письменники з Миколаєва, Одеси, Херсона, Очакова, зрідка – з Києва. А я поступово заглиблювався у нові для мене газетні справи, наприклад, уважно щодня прочитував обласні видання. І вже скоро в мене, редакційного неофіта, з'явилися заочні вчителі. Й першість була тут за Дмитром Кременем, тексти якого в обласній молодіжці завжди залишалися на найвищому якісному рівні, зі свіжою, іскристою мовою, нетривіальні й витончені... Цим відрізнялися і його вірші в неодмінній щомісячній літературній сторінці. Я почав робити подібну у вознесенській газеті, але це була бліда тінь того, що міг собі дозволити Дмитро Кремень разом з миколаївськими колегами-літераторами. А на статтях Дмитра Кременя я старанно вчився будувати сюжети, вмінню небанально починати статтю (чи навіть замітку) й закінчувати її одним чи двома реченнями, що в колеги завжди

були віртуозними. Навіть на казенні комсомольські теми йому неодмінно вдавалися невеличкі (формат газети був модно урізаний), але досконалі художньо-публіцистичні шедеври. Натомість він за весь час мого вознесенського газетярства жодного разу не з'явився в стінах нашої редакції, у яких, здавалося, далі залишався незмінний дух письменництва, засіяний Борисом Йосиповичем Слободянюком і перебувала сила-силенна народу з обласного центру. Знаходилася наша газетна ідеологічна контора в одноповерховому кам'яному будинку (взимку неймовірно холодному!) в центрі міста на одній з найстаріших вулиць. Цей, схожий на давню селянську скриню дім, нібито колись належав чи то самому Яну Вітте, чи комусь із його полковників.

Та ось навесні мене відрядили в Миколаїв на якусь кількадечну журналістську нараду, що тоді часто практикувалося. Ми побували в редакціях обласних видань, на радіо, в обкомі партії, а в останній вечір повели нас навіть у театр. Й лише повертаючись наступного дня автобусом у Вознесенськ, я раптом згадав, що й тепер, познайомившись з добрим десятком колег з обласних видань, я серед них не встиг навіть побачити таємничого для мене поета й справжнього генія журналістики з «молодіжки». Про це потім, через півтора десятиліття, я розповідав Дмитрові Дмитровичу в його затишній і неймовірно скромній квартирі чи не на останньому поверсі, а він у відповідь жартівливо казав про мою неувважність.

Відтак скоро я був уже в Кривому Розі, а в перший рік незалежності України зареєстрував у Києві літературний журнал «Кур'єр Кривбасу». Після наповнених літературою і культурою Одеси й Миколаєва, може, навіть у пам'ять про Бориса Слободянюка, під рукою якого я насправді не працював жодного дня, але наснажувався атмосферою високої літератури, яка ще довго залишалася після нього в редакції, новий часопис мав на меті привернути увагу до індустріального міста літературної громадськості України. А один з перших листів з пропозицією надіслати в журнал свої нові тексти був у Миколаїв Дмитрові Кременю. За якийсь тиждень я отримав відповідь і першу для «Кур'єра Кривбасу» добірку його віршів. Потім з'ясувалося, що ми й народилися в сусідні серпневі дні й це на багато років стало традицією: в його день народження з привітаннями дзвонив я, а далі мені обов'язково телефонував Дмитро Дмитрович. Він щоразу басовито говорив якісь іронічні слова, що відразу виглядали готовими літературними текстами, але при цьому ніколи не виказував себе живим класиком: наша симпатія завжди залишалася взаємною.

Також під його опікою я писав свої «Господні зерна», й щойно з'являвся черговий том, то я чи не першу книжку, що надходила з видавництва, відразу посилав йому. Він у листах-відповідях щоразу дякував і неодмінно по-філософськи коментував щойно видане мною, щось радив, уміло й завжди

тактовно підказував: *«Ми, – йшлося в одному з його листів, – повертаємося до себе тут, в Україні. Повертаємося – як діти лелек і журавлів, що за незбагненою пташиною інтуїцією долетіли до Кінбурна й упали на чорноморський лід. Але все в природі мінливе, – льоди колись обов'язково розтають; і проблема лише в тому, щоб не замерзла душа, й щоб ми не поміняли медовий місяць у небі на медовий місяць у Карфагені».*

Коли я написав у «Господніх зернах» про козаків з Буго-Гардівської паланки (один з улюблених образів поета Дмитра Кременя), які в одну ніч змушено розібрали на своєму легендарному острові старовинну Варварівську церкву, щоб за будь-яку ціну її врятувати, й таки встигли перенести храм в урочище Орлик (Орель), розраховуючи, що таким чином не лише вбережуть дідівську святиню, а й храм захистить їх і самого себе, і весь православний український народ. Також не одну сторінку книжки я присвятив прадавньому Бугу, Синюсі, Балті, Кодимі, Ананьїву – місцям неймовірної національної історії, кожне з яких було зі своїм індивідуальним норовом – тоді Дмитро Кремень відразу відгукнувся своїм емоційним поетичним рядком: *«Злотоверхий храм на Богополі. Як його низовка замела!..»*. У його кількох словах була така потужна енергія і такий же всепоглинаючий біль, що мені захотілося тут же сісти за письмовий стіл і під враженням ним написаного продовжити мої скромні «Господні зерна».

У моїй книжці було також чимало сторінок, присвячених геніальному Миколі Вінграновському. Актор-красень з «Повісті полум'яних літ», виявляється, засів і в пам'яті колишнього школяра із Закарпаття Дмитра Кременя. Через багато років він так згадував: *«В п'ятому класі забутої Богом і людьми сільської школи в горах (учив мене в ній Іван Чендей) я вперше побачив неймовірний фільм: на екрані стояв по-особливому красивий велетень з автоматом, у касці, плащ-палатці, й на фоні Бранденбурзьких воріт, він мовби приймав парад переможців, виголошуючи знаменитий монолог. Потім з рецензії Давида Самойлова взяв, як молодий артист-українець так само зачаровував рафінованих москвичів і москвичок. Іще в 1960-ті «Повість полум'яних літ» була відзначена призами на кінофестивалях в Каннах, Лондоні та Лос-Анджелесі. А ще пам'ятаю, – продовжував Дмитро Кремень, – як восени 1989 року у Варшаві Микола Степанович показував мені приблизне місце, де було страчено Северина Наливайка. Це неподалік королівського Бельведеру (Лазенки), неподалік Вісли».*

Не міг Дмитро Дмитрович (ми з ним так ніколи й не перейшли на «ти») оминати й мого прохання написати кілька слів про українського поета трагічної долі Валерія Юр'єва, якого він добре знав, відколи той переїхав з Кіровограда. Колега тут же відгукнувся розгорнутим емоційним листом: *«Валерій Юр'єв був істинним поетом. Тяжкої осені 1980 року, по його смерті, я надіслав добірку віршів покійного поета у Кіровоград до Володимира Базилевського. Блискавично вона з'явилася на шпальтах «Кіровоградської правди».*

Богемні, божевільні, споєні й спиті сімдесяті... Це були часи самовбивств і вбивств, у петлі закінчили свій шлях Володимир Івасюк, Григорій Тютюнник, Віктор Близнець. Вибухнуло, спалахнуло, згоріло серце від безкінечних напруг у Валерія Юр'єва. Не забуду до свого останнього дня його неньку, сестру на поминках у малогабаритній однокімнатній квартирці другої дружини поета Оксани Кукурби. Тяжко це – тризна по тих, кого знав і любив. Коли він помер, мені було тільки двадцять сім... Незадовго до смерті він був у мене в гостях. Зустріч вийшла з добрими напоями та наїдками, гарною атмосферою, читанням віршів і піснями...

Після поетової смерті, завдяки Андрію М'ястківському, його повість разом з творами рано померлого Григора Мовчанюка вийшла в «Радянському письменнику». Зусиллями Любові Голоти в «Молоді» вийшла впорядкована мною посмертна книжка лірики Валерія Юр'єва «Спрага». Підготував я й велику книжку його вибраного. Втім усякому часові – свої приписи... Скульптор Володимир Щур на моє прохання відлив барельєфи Юр'єва та Івана Григурка. Ще й тепер я часом стою над могилою поета, що, на жаль, все ж таки загубилася...

Коли «Господні зерна» вже цілком вийшли, від Дмитра Дмитровича надійшов лист, який можна було б поставити епілогом до десяти томника, а який у мене пішло мало не два десятиліття, а одночасно на наших непевних степових дорогах я встиг розбити... чотири авта. *«Раннього ранку, – писав він у листі, – сьогодні принесла лукава поштарка вже потерту бандероль: беру до рук «Господні зерна». В ній од церкви в Глодосах і в глиб, і в глибину... А скільки персоналій – од Олександра Довженка й Євгена Маланюка до менших або просто інших. Дякую Вам за те, що не ламається на палючому вітрі нашої недолі».*

А ось я живу з таким відчуттям, ніби в центрі малої Європи загубився великий народ, водночас іще раз довівши, що це народ – не той народ, який пішов у небо, а звідти не вертаються. Зостаються в степу лише скіфські кургани та атомні «бочки» реакторів, а заповідники стають просто резерватами. Цвіте-процвітає експортний сорт українця-українки, тому й у нас ще зберігається одна оптимістична нота: бути – «над», а не «під», адже й Columbia Габрієля Гарсії Маркеса – це не рай, а тепер уже ніде нема захисту від зла, USA – теж не вічно, проте як хвилююче спостерігати пан-американський патріотизм учораїшніх апостолів «юкрейнівського» штибу. У «Господніх зернах» багато трагічних ситуацій з нашого буття. Доля того ж Володі Халипенка: з ним училися разом в Ужгородському університеті, а з його дружиною Софією навіть в одному класі Ужгородської школи-інтернату № 2, де старшим вихователем був швагер Івана Чендея (а в сільській школі мене вчив сам письменник). Невесела доля сім'ї покійного Володі Халипенка, дві доньки-сирітки залишилися наодинці зі світом. Але жорстокого нині не менше, ніж було, – цивілізація насутила брови й вергає на нас громи...

Ви знайшли в «Господніх зернах» місце й для Івана Григурка, одного з плеяди професора В.В.Фащенка. В нього був такий широкий жест і захоплені слова: «Ну, ти й король!» Але і Івана також давно вже немає (1942-1982), і двадцять три роки вдовою його Надя, а син Сергій у Києві, в журналі «Натали», та не дуже щасливий у шлюбові. Нам себе уже не шкода, але трагедії та драми наших дітей і дітей наших друзів печуть.

Шкодує, що не зміг приїхати на вечір Миколи Вінграновського в Первомайськ, коли Ви там були: сиджу вже два місяці в газеті за головного редактора. Микола Степанович мене любив...

Незмінно Ваш, од серця Дмитро Кремень».

Але в Богополі (Первомайську), на батьківщині Миколи Вінграновського ми все ж таки, правда, дещо пізніше, зустрілися. За два роки перед тим за свої «Господні зерна», співавтором яких по праву міг би себе вважати і Дмитро Дмитрович, я отримав Національну премію імені Тараса Шевченка в галузі літератури (таку ж визначну державну нагороду Дмитро Кремень мав значно раніше, 1999-го). Гроші я тоді вирішив використати на Мистецьку премію «Глодоський скарб», що ми вигдали з Михайлом Федотовичем Слабошпицьким і мало не півтора десятиліття нею нагороджували перш за все визначних письменників (ними стали Андрій Содомора, Віктор Неборак, Кость Москалець, Емма Андієвська, Віра Вовк, Марко-Роберт Стех, Ліда Палій, музиканти Тарас Компаніченко, Мирослава Которович, співак Андрій Бондаренко, кінорежисери Володимир Тихий, Валентин Васянович...). Майже всі вони претендували на Шевченківську премію і успішно її отримували, бо це справді окраса світового українства. А першим лауреатом був український культурний діяч, кобзар, бандурист і лірник, очільник гурту «Хорея Козацька» Тарас Компаніченко, тепер народний артист України. Після нагородження, що відбувалося в Києві в Літературному музеї, ми повезли лауреата на Кіровоградщину (бо звідти й сам Глодоський скарб!), у рідне село Євгена Маланюка. Наступної весни лауреатом «Глодоського скарбу» став поет зі Львова Віктор Неборак. На моє запитання, чи не хотів би він поїхати після вручення в Києві йому премії в крихітне мальовниче село на Миколаївщині, на батьківщину Миколи Вінграновського, Віктор Неборак відповів запитанням: «І ви ще в мене запитуйте?...».

Гарного весняного ранку ми приїхали в рідне поетове село Кумарі; тогорічний лауреат читав землякам Вінграновського свої вірші, а Тарас Компаніченко невтомно грав і співав. Зійшлося до шкільного актового залу все село, гостям навіть приготували перший тогорічний зелений борщ... Потім ми поїхали в Первомайськ, де біля школи в Богополі (тут навчався школяр Микола Вінграновський, звідси подався спочатку в Київ, а потім на запрошення Олександра Довженка до Москви; він був серед останніх учнів геніального кінорежисера й письменника). Біля школи в Богополі нас зустрічали сестра поета Геля Степанівна, вчителі, друзі

дитинства Миколи Степановича, а з Миколаєва приїхали Дмитро й Тарас Кремені. Й це був для всіх нас неочікуваний подарунок. Дмитро Дмитрович говорив на зібранні про свої зустрічі з Миколою Вінграновським, у його історіях почувалася повага до класика й одночасно неодмінний гумор, що був притаманний і Вінграновському, й Кременю. Наостанок ми відвідали легендарну Мигію, яку так любив письменник і багато разів, навідуючись із Києва, сюди приїздив чи навіть приходив пішки, а Володимир Халипенко, товариш Дмитра Кременя ще із Закарпаття, багато років був директором музею в Мигійському сільськогосподарському училищі.

У ті роки ми з дружиною, обоє випускники філфаку Одеського державного університету, щороку на запрошення (і без запрошень) навесні або восени неодмінно приїздили в причорноморське місто. Наші зустрічі зі студентами, просвітянами, письменниками відбувалися на філфаках університету та педінституту, в обласній науковій бібліотеці на Пастера, Літературному музеї... До цього багато докладалися велика патріотка української книжки в Одесі Галина Дольник, професор Володимир Сподарець, письменники й краєзнавці Григорій Зленко, Станіслав Стриженюк... І тоді ми, вже повертаючись додому, неодмінно завертали в Миколаєві до Кременів. Здебільшого це було ввечері, переповнені свіжими одеськими враженнями та новинами, ми не могли зі щирими, привітними господарями наговоритися. Іноді, коли ми там були, до батьків навідувався завжди заклопотаний Тарас Кремень, який викладав у педінституті. Якось запропонував: «А чому б вам не приїхати на зустріч зі студентами та викладачами в наш вуз?» У Миколаєві він повіз мене на обласне радіо, показав будинок, де жив геніальний український актор Панас Саксаганський (зберігаю фотографію, виконану ним біля меморіальної дошки корифея національного театру), ми з ним також шукали якісь історичні сліди в стінах обласного театру...

Завжди радо й гостинно нас приймали в себе Оля і Дмитро Кремені, розпитували, що нового в Одесі, з ким ми там бачилися. Дмитро Дмитрович, як завжди, жартував, звідкись неодмінно виносив давні фотографії, розповідав неймовірні історії свого життя, вчергове влаштовував екскурсію своєю гордістю, домашньою картинною галереєю. Стіни в невеличкій квартирі були завішані справжніми художніми шедеврами, здебільшого картинами Андрія Антоноука. Вони разом випустили й книжку, неймовірні емоційні тексти в ній написав Дмитро Дмитрович, а картини лауреата Шевченківської премії Андрія Антоноука були безперечним підтвердженням слів поета. Приїздив я і на ювілейну виставку художника в Миколаєві, що збіглася з виходом цієї неймовірної книжки. Тоді в галереї зібралось неймовірно багато людей, приїхали також прихильники творчості Андрія Антоноука й Дмитра Кременя з Одеси та Херсона.

Здавалося, що все це триватиме дуже довго й ніколи не закінчиться. Але потім трапилася в родині Кременів біда: тяжко захворів Дмитро Дмитро-

вич. Пані Оля повезла нас у лікарню, де він лежав. Крихітна палата, поруч ліжко іншого хворого. Але Дмитро Дмитрович (погаслі очі, зрозуміле відчуття непевності), як і завжди, намагався жартувати, обіцяв скоро стати на ноги. Потім була тяжка операція. Ми всі вболівали й Господь допоміг. Ми знову побачилися в Спілці письменників у Києві, куди він разом із пані Олею приїхав за засідання Правління. Виявилося, що миколаївські письменники його вчергове обрали своїм очільником. Ми того дня сиділи на засіданні поруч.

Навесні він покликав мене в Миколаїв на важливе для нього засідання міської влади, коли розглядалося питання збереження архівів, пам'яток духовної культури в Миколаївській області. Підказав: «Розкажіть про Скаржинських». Я виступив. Після зустрічі Дмитро Дмитрович провів мене до авто; я просив передати вітання пані Олі й Тарасові. Такою була наша остання зустріч, про що ми тоді не здогадувалися.

Григорій ГУСЕЙНОВ,
письменник, лауреат Шевченківської премії